

JANUSZ BAŃCZEROWSKI
(Будимпешта)

ЈЕЗИЧКО ЗНАЧЕЊЕ И ЉУДСКО ЗНАЊЕ

У семантичким истраживањима стално се поставља питање на које информације треба да обратимо пажњу приликом дефинисања имена која означавају врсте (нпр. *слон, крава, змија, слепи миш, оса* итд.) и имена која симболизују природне појаве (нпр. *вода, свећлост, невреме, ваздух* итд.). Наравно, за свако од ових имена стручњак може да напише краћу или дужу студију. Да ли, међутим, такву врсту научних знања можемо сматрати значењима речи које ће сваки члан језичке заједнице разумети и правилно користити? Однос између људског знања и језичког значења се на релевантан начин дотиче суштине значења и његовог описа.

Као што је познато, поједини лингвисти мисле да није могућа егзактна дефиниција значења, дакле, то је преднаучни појам па зато нема потребе да се овај термин дефинише. Они се позивају на то да свака језичка теорија, у суштини, истовремено садржи примарне појмове (који не могу да се дефинишу) и оне карактеристичне постулате које прихватају без доказа, ослањајући се на снагу очигледности, интуитивне разумљивости и на то да их истраживачи схватају на индентичан начин. Примарни појмови се налазе у свакој научној теорији. Такав је, на пример, појам скупа у теорији скупова или релација која означава припадност елемента скупу. Остали појмови теорије скупова, на пример: *инклузија, пресек, разлика* итд. засновани су на примарним појмовима. Други лингвисти, који одбацују дедукционизам као парадигму науке о језику, међутим, не деле ово мишљење. У последње време, можда и због јаког утицаја когнитивне струје, сведоци смо да проблем значења поново постаје централна тема лингвистичких истраживања. Погледајмо ближе ово питање.

Као што је познато, Мил (Mill) је 1843. уочио појмове денотације и конотације, који се односе на општа имена, дајући тиме нов замах у истраживању значења. Ову концепцију су Фреге (Frege) (1892)

и други даље развијали, и као резултат тога данас се у семантици значење описује уз помоћ појмова интензије и екстензије (конотација и денотација, садржај и обим). Екстензија датог имена (денотација, референција, обим) садржи у себи скуп оних објеката, то јест десигната, којима дато име припада. Интензија (конотација, значење, садржај, смисао) садржи скуп оних особина које се односе на прецизирање имена. Другим речима, интензија датог израза одређује и екстензију истог израза: они објекти који садрже у себи особине ограничене интензијом припадају тој групи коју дати израз именује, тј. екстензији. Осим општих имена разликују се и такозвани оператори референције (изрази (нпр. *ово је њас*) и властита имена (нпр. *Јованов њас гризе*)), који потпомажу идентификацију конкретних објеката. Поменути семантички апарат, који се данас може вишеструко сматрати класичним, захтева прецизирање. На ово су, поред осталог, и когнитивисти обратили пажњу. Као главно, није сасвим јасан статус интензије датог израза. На крају крајева, овде је реч о менталном свету корисника датог језика, који у разним случајевима може бити различит: у неким случајевима може бити индивидуалног, док у другима више друштвеног карактера. Недоумицу изазива и појам екстензије. Класично схватање строго класификује стварне објекте: скуп особина једномислено означава припадање датог објекта датој класи. Савремена семантичка истраживања су, међутим, открила да постоје и такве класе чије се границе често стапају и међу којима не постоји оштра граница (Bańczerowski 1999/123: 82). На пример, појам *мајка* може да се односи на биолошку, генетску мајку, одгојитеља итд. Стручна литература помиње пуно сличних примера. Когнитивисти (нпр. Џонсон [Johnson] 1987, Лакоф [Lakoff] 1986) одбацују класично схватање да семантичка релација спаја језичке знакове са предметом ванјезичке стварности. Према њиховом мишљењу, језички знакови се односе на менталну стварност човека, на менталне објекте, предмете. Зато Џонсон (Johnson) (1987:174), на пример, предлаже да референцијалну (објективну) семантику заменимо семантиком разумевања (Bańczerowski 1999/123). Ово се, међутим, чини, по нама, привидним решењем. Разлика између појмова „значење израза“ и „разумевање израза“ није очигледна и тешко је објашњива. Ако упоредимо, на пример, следеће две реченице: „*Шта значи за тебе Х израз*“ и „*Како разумеш Х израз*“, можемо установити да су оне еквивалентне. Узмимо још један конкретни пример: (1) „*Шта значи за тебе реч демократија*“ и (2) „*Како разумеш реч демократија*“. У одговору, очито, у оба случаја се мора подједнако дати и екстензија и интензија

речи *демократија*. Дакле, неће се примећивати горе споменута, тобожња разлика између два дата одговора.

Познавање екстензије је једнако познавању релације која стоји између језичког знака и денотације. На другој страни, ова релација је чврсто повезана са знањем и познавањем особина денотираних појава чије особине овим појавама одређују припадност датој екстензији. Треба, међутим, додати и то да само стручњаци располажу таквим знањем о релевантним особинама појава које просечан корисник језика најчешће нема (нпр. знање о струји, о светлости, о гравитацији итд.). Међутим, јасно примећујемо да интуиција екстензије језичких израза добија опште карактеристике. Да би ову противречност разоткрио, Путнам (Putnam) (1975) је дао предлог који се заснива на принципу друштвене кооперације и на појму стереотипије. Пошто природу појава, у ствари, само стручњаци познају, значи они одређују и екстензију имена, а припадници језичке заједнице то прихватају на основу ауторитета стручњака. Међутим, знање о предметном свету обичних корисника језика своди се на чињенице и оне моделе на основу којих настају стереотипи. Стереотипи најчешће потичу из спољашњих, чулних препознавања појава. На пример, то да једну битну особину воде одражава хемијска формула H_2O , само стручњаци знају. Просечан човек, који можда познаје ову формулу из школе, углавном не зна шта све она у себи скрива. Просечан корисник језика најчешће као особине воде наводи следеће: без мириса, без боје, од примарне важности за живот итд. Слично је и са именима: светлост, ваздух итд. (Rosch 1878, Lieb 1991, Wańcerowski 1996:64–70).

Значење језичких структура, с једне стране, заснива се на свести о екстензији структура, са друге стране, на знању о особинама денотираних објеката, које одређује и екстензију структура. Овако тумачено значење претпоставља одређено ментално стање корисника језика. Из овога следи: да бисмо били у стању да разумемо језичке изразе, морамо поседовати одговарајуће знање о денотату (Grzegorzukowa 1988). Одређивању, опису, моделирању овог знања треба да допринесе такозвани појмовни (ментални) речник (Tabossi 1986), који, према психолингвистима, поседује сваки корисник језика и у којем се сваки израз добијен од даваоца сврстава код примаоца уз одговарајућу одредницу која је већ фиксирана у његовом уму. Ова идеја, међутим, апсолутно не изненађује својом појавом (Wańcerowski 1998/122: 270–277). Морамо још, свакако, додати да су знања корисника језика, њихов унутрашњи информациони универзум, веома различити. Разликују се један од другог и зависе од више фактора, нпр.: од старости, способности, образовања, искуства, итд. Зато током раз-

мене информација разговорни партнери међусобно „продискутују“ значење саопштено од стране пошиљаоца, које за примаоца није сасвим јасно, или је нејасно, да би се „договорили“, то јест, да би заједно одредили екстензију, односно интензију датог значења. Ово се најчешће дешава у случају кад прималац из више разлога (нпр. у менталном свету недостаје одговарајући фрагменат, или је његов обим недовољан или неодговарајући, итд.) није у стању да смањи, односно, да одстрани унутрашње незнање, субјективну ентропију, што чини суштину комуникације. Зато међу њима тече „комуникационо погађање“ уз помоћ метаинформационих секвенци, као на пример: *шта значи ова реч?; како треба ово разумети/шумачији?; са чиме је ово у вези?; на шта ово личи?; где се може наћи?; какве је боје, облика? итд.* Ако је прималац уз помоћ добијене информације у стању да у овом унутрашњем менталном свету створи категорију одговарајућег обима, тиме одстрањује своје унутрашње незнање, проширује свој унутрашњи информациони капацитет, што значи да је комуникацијски чин досегао свој унапред замишљени циљ.

Језичка исказивања из одговарајуће менталне појмовне структуре преносе информацију и значење, којима актуални обим и интензију одређује захтев за одређеним комуникационим чином. Ово значење је само делић, фрагменат оног менталног објекта на који се односи дати актуални исказ и који карактерише неодређеност високог степена. Знање (информација) уграђено у унутрашњу појмовну структуру не ограничава се само на знање потребно за одређивање екстензије менталних објеката, већ увек садржи и одређени семантички потенцијал. На основу нашег унутрашњег имплицитног знања способни смо да, на пример, стварамо нове и нове метафоре, за које до сада нисмо ни знали. То значи да је човек способан да на основу стечених информација ствара сасвим нове информације (Ваńcerowski 1998/122: 270–277), што, на крају крајева, богати и друштвено знање дате језичке заједнице. Овај процес одсликава нашу унутрашњу језичку креативност и сталног је карактера. Захваљујући овоме, способни смо да разумемо и језичке низове, као нпр.: *Давно те нисам видео, већ си ми јако недостигао, тешко је живети без светлости и ваздуха*, или: *видети у новом светлу; стара слава йородице; неке бисер у оку; узалуд говори, гледа у шарена врати; од ваздуха живи* итд. За разумевање ових секвенци није нам довољно знање неопходно за одређивање екстензије денотираних објеката (светлост, ваздух). У вези са тим, потребно нам је и познавање таквих потенцијалних семантичких могућности које омогућавају стварање метафора. Тако се чини да је метафора у првом реду међулингвистички мотивисана, а

не прагматично. Прагматична мотивација, као што је познато, претпоставља нарушавање конвенционалних и конверзационих закона (максима), што води ка проналажењу унутрашњих односа импликација. Потенцијалне семантичке могућности речи надмашују како екстензију тако и интензију. Стална појава метафоризације, која константно прати процес језичке комуникације, заснива се на човековом знању које садржи језичку слику света.

ЛИТЕРАТУРА

- Bañcerowski J.**, A valóság nyelvi kategorizálásáról (0 језичком категорисању стварности). In: Magyar Nyelvőr 1996/120.
- Bañcerowski J.**, A kommunikációs grammatika perspektívái (Перспективе комуникационе граматике). In: Magyar Nyelvőr 1998/122.
- Bañcerowski J.**, A kognitív nyelvészet alapelvei (Основна начела когнитивне лингвистике). In: Magyar Nyelvőr 1999/123.
- Bañcerowski J.**, A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya (Језички одраз света као предмет семантичких истраживања). In: Magyar Nyelvőr 1999/123.
- Grzegorzczkova R.**, Władanie językiem a wiedza o świecie. In: Konotacja. Lublin. 1988.
- Johnson M.**, The Body in the Mind. Chicago. 1987.
- Lakoff G.**, Cognitive Semantics. „Quadeni di studii semiotici Versus“. 1986. 44/45.
- Lieb H. H.**, Putnama teoria znaczenia wyrazów. In: Semiotyka dziś i wczoraj. Wrocław 1991.
- Putnam H.**, Mind, Language and Reality. London. 1975.
- Rosch E.**, Principles of Categorization. In: Cognition and Categorization. New York. 1978.
- Tabossi P.**, Funkcjonowanie słownika umysłowego. In: Wiedza a język. Wrocław. 1986.